

Terrorisme

Themastudie Clingendael
Strategische Monitor 2017

Bibi van Ginkel

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Terrorisme

Themastudie Clingendael Strategische Monitor 2017

Bibi van Ginkel

Februari 2017

Februari 2017

© Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael

© Coverfoto: Trinity News

Ongeautoriseerd gebruik van enig materiaal is een inbreuk op copyright, merkrecht, en / of ander recht. Indien een gebruiker materiaal wil downloaden van de website of van enige andere bron gerelateerd aan het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' of Instituut Clingendael, voor persoonlijk of niet-commercieel gebruik, dan moet de gebruiker alle voorschriften en wetgeving voor copyright, merkrecht of overige gelijklopende kennisgevingen die zijn opgenomen en weergegeven in het oorspronkelijke materiaal in acht nemen.

Materiaal op de website mag worden gereproduceerd of openbaar gemaakt, verspreid of gebruikt voor publieke en niet-commerciële doeleinden, onder de voorwaarde dat Instituut Clingendael duidelijk als bron wordt vermeld. Toestemming voor gebruik van het logo van Instituut Clingendael is vereist. Deze toestemming kan worden verkregen door een mail te sturen aan de afdeling Communicatie van Instituut Clingendael via press@clingendael.nl.

De hiernavolgende web link activiteiten zijn door Instituut Clingendael verboden en kunnen leiden tot inbreuk op merkrecht en copyright: links met oneigenlijk en ongeautoriseerd gebruik van het Clingendael logo in enige vorm, framing, inline links, of metatags, en hyperlinks of enige vorm van gebruik of toepassing van een link die de URL verbergt.

Over de auteur

Bibi van Ginkel is *Senior Research Fellow* aan Instituut Clingendael, waar zij zich onder andere bezighoudt met de problematiek van terrorisme en radicalisering, en de (effectiviteit en legitimiteit van) verschillende nationale en internationale beleidsopties ter bestrijding daarvan. Ook is zij als Research Fellow verbonden aan het *International Centre for Counter-Terrorism (ICCT)* in Den Haag.

Instituut Clingendael
Postbus 93080
2509 AB Den Haag
Nederland

Volg ons op social media:

 @clingendael83

 The Clingendael Institute

 The Clingendael Institute

Email: info@clingendael.nl

Website: www.clingendael.nl

Inhoud

Dreigingsbeeld	1
Het internationale regime rondom terrorisme	13
Conclusie	19
Bijlage figuren	20

Dreigingsbeeld

Inleiding

De Europese Unie (EU) beschouwt terrorisme reeds enige tijd als een bedreiging van zowel de interne als de externe veiligheid van de Unie. De landen in de EU hebben in de loop der jaren verschillende malen te maken gehad met terrorisme. Er is echter momenteel ook sprake van een sterke verwevenheid van de interne en externe variant van de dreiging: de problematiek van *foreign fighters* en terugkeerders, alsmede de stroom van vluchtelingen richting Europa als gevolg van de oorlog en terreur in Syrië en Irak transporteren de gevaren van binnen naar buiten en *vice versa*. Tevens bedreigt het gevaar van terrorisme de waardengemeenschap die staat voor democratie en de rechtsstaat.¹ Europol spreekt dan ook van een toegenomen dreiging ten opzichte van afgelopen jaren.² Naast bovengenoemde elementen heeft dit te maken met het feit dat het dreigingsbeeld steeds diffuser is geworden door de grote verscheidenheid aan *modus operandi*, doelwitkeuze, organisatiegraad, en gebruik van wapens. De dreiging wordt momenteel zelfs zeer serieus geschat.

Naast de 'harde' kant van terrorisme besteedt de EU ook aandacht aan de 'softere' kant door nadruk te leggen op het belang van weerbaarheid van democratieën. De *Global Strategy* spreekt bijvoorbeeld de ambitie uit steun te geven aan de promotie van mensenrechten, fundamentele vrijheden, de rechtsstaat, gerechtigheid, solidariteit, gelijkheid, verbod op discriminatie, pluralisme en respect voor diversiteit.³ In dat verband wordt ook een link gelegd met het feit dat het ontbreken daarvan samenlevingen kwetsbaar maakt voor radicalisering en terrorisme. Interessant genoeg wordt dit gebrek aan weerbaarheid tegen horizontale spanningen of polarisatie weliswaar aangeduid als een bedreiging die ook zijn implicaties voor de interne EU kan hebben, maar nog niet zozeer als een bedreiging die zich reeds binnen de EU manifesteert. De *European Agenda on Security* waarschuwt wel dat het EU beleid tegen extremisme niet tot stigmatisering van een bepaalde groep mag leiden, maar gaat niet verder door bijvoorbeeld een analyse te maken van in hoeverre daar al sprake van is.⁴

1 Zie: European Union Global Strategy, *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*, juni 2016, 16, https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/eugs_review_web.pdf.

2 Europol, *European Union Terrorism Situation and Trend Report*, 2016.

3 European Union Global Strategy, *op. cit.*

4 Europese Commissie, *The European Agenda on Security*, 28 april 2015, COM(2015) 185 final.

De aandacht voor de 'softere' kant van terrorisme is desondanks begrijpelijk. Daar waar grote verschillen in welvaart, kansen op de arbeidsmarkt, (politieke) uitsluiting of gebrekkige participatie of integratie, marginalisatie, en discriminatie gepaard gaan met angst voor verlies van wat bekend is (als gevolg van bijvoorbeeld grote vluchtelingenstromen of angst voor terrorisme), kan dit leiden tot zeer uiteenlopende standpunten en is er kans op polarisatie in de samenleving. Wanneer verschillende kampen zeer extreme standpunten innemen kan dit zelfs leiden tot radicalisering van verschillende ideologieën en in het ergste geval tot een vorm van gewelddadig extremisme. Vanwege dit risico worden enkele belangrijke factoren die op deze ontwikkeling van toepassing zijn in deze bijdrage in ogenschouw genomen.

Dit terrein staat niet alleen onder druk doordat mensen uit de landen rond Europa pogingen doen te vluchten richting Europa, maar ook dat er binnen de EU sprake is van horizontale spanningen die zodanige vormen aannemen dat ze de sociale weerbaarheid onder druk zetten. Onder meer de vluchtelingenstroom die in de afgelopen periode exponentieel is gegroeid en de angst voor terrorisme heeft voor een verharding van het debat gezorgd en lijkt de samenleving in verschillende opponerende kampen te drijven. Dit heeft al tot luidruchtige demonstraties in gemeenten geleid rond de komst van asielzoekerscentra en (gewelddadige en smakeloze) protesten van nationalistische en rechtsextremistische bewegingen, die op hun beurt weer tegendemonstraties oproepen.

De trendanalyse van het dreigingsbeeld van terrorisme is gebaseerd op de trends van het aantal terroristische aanslagen en het aantal slachtoffers (als basistrend), en de invloed van verschillende elementen hierop die tot toe- of afname van de basistrend kunnen leiden. Deze elementen, of bepalende factoren, zijn de opkomst of neergang van bepaalde vormen van extremisme, ontwikkelingen in de samenleving die van invloed kunnen zijn op grondoorzaken van radicalisering, en de ontwikkelingen ten aanzien van *modus operandi*, organisatiegraad, doelwitkeuze en wapenkeuze (zie Tabel 1).

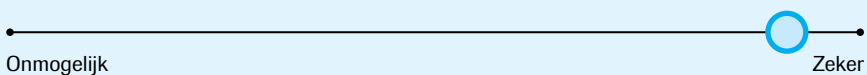
Tabel 1 Trends terrorisme

Trendtabel	Terrorisme	Trend
Basistrends	Aantallen aanslagen Europese Unie (per type)	▲
	Dodelijke slachtoffers en gewonden	▲
Factoren	Verscheidenheid in doelwit- en wapenkeuze	▲
	Aantal <i>foreign fighters</i>	▲
	Aantal <i>lone wolves</i>	▲
	Polarisatie samenleving	▲
	Discriminatie	▼
	Ongelijkheid	▼
	Armoede	▲
	Arbeidsparticipatie	—
	Perceptie over immigratie	?

Impact op de Europese veiligheidsbelangen in 2016 en 2021

Waarschijnlijkheid van het optreden van de dreiging in 2021

Actoren die de dreiging veroorzaken

Statelijk

Hybride

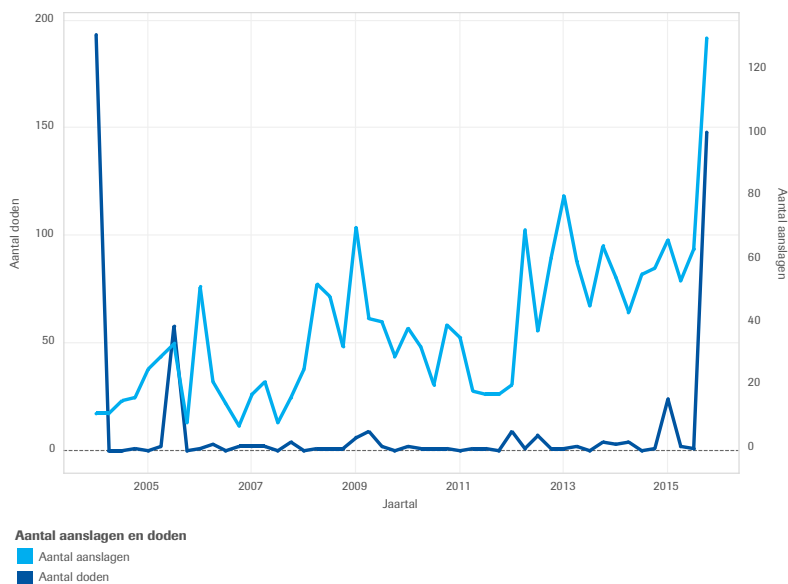

Niet-statelijk

Basistrend

Trendanalyses van de afgelopen tien jaar (2004-2014) laten een vrij constante, gemiddelde stijging zien van het aantal terroristische aanslagen (zie Figuur 1).⁵ Ook de gegevens van Europol met betrekking tot mislukte, vrijgelde en geslaagde aanslagen, waarbij tevens 2015 is meegenomen, bevestigen dit beeld.⁶ Hoewel de data tot 2014/15 een stabiel beeld laten zien, is het onjuist om deze lijn door te trekken en een vergelijkbare dreiging te verwachten. Vanaf 2015 lijkt er zich namelijk een trendbreuk voor te doen waarbij er voor het eerst meerdere grootschalige aanvallen in een jaar plaatsvinden.

Figuur 1 Aantal terroristische aanslagen in Europa⁷

Ten opzichte van de gegevens over de periode 2004-2014 (zie Figuur 1) toont 2015 een grote afwijking in het aantal dodelijke slachtoffers. In 2004 was het aantal zeer hoog als gevolg van de terroristische aanslag op het openbaar vervoer in Londen en ook 2005 vertoont een piek als gevolg van de aanslagen in Madrid, maar in de jaren die volgen is het aantal vrij constant laag en blijft het onder een maximum van 15 dodelijke slachtoffers (zie Figuur 1). Het aantal van 175 dodelijke slachtoffers in 2015

5 START, *Global Terrorism Database*, 2016, 30 juni, <http://www.start.umd.edu/gtd/>.

6 Europol, *op. cit.*

7 START, *Global Terrorism Database*, 2004-2015, <http://www.start.umd.edu/gtd/>.

toont daarom een zeer abrupte stijging. Ook Europol bevestigt deze aantallen.⁸ Tevens raakten 360 mensen gewond als gevolg van terroristische aanslagen.⁹ Deze stijging wordt bovendien voortgezet in de eerste helft van 2016 als gevolg van aanslagen in o.a. Frankrijk, Duitsland en België.

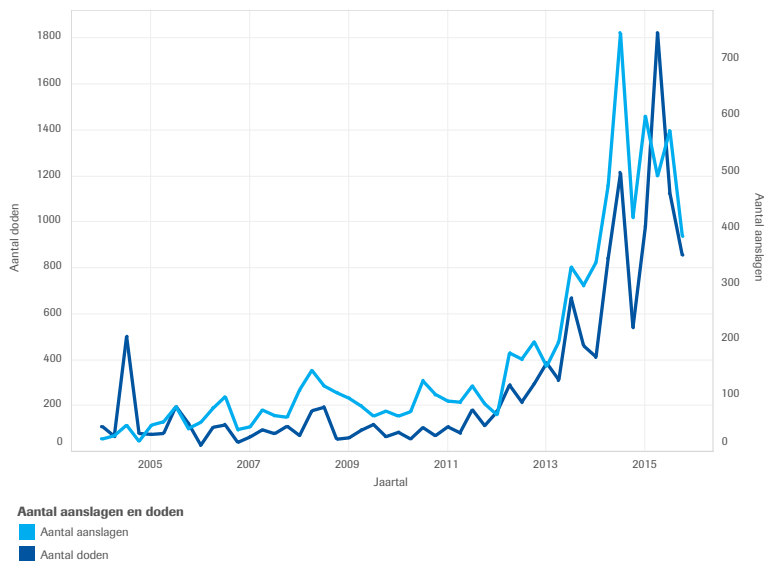
Bepalende factoren

Wat valt te verwachten voor de toekomst op basis van belangrijke factoren? Hoewel in aantal niet overheersend,¹⁰ wordt de toegenomen dreiging door Europol met name toegeschreven aan jihadistisch terrorisme en het daar sterk aan gerelateerde fenomeen van *foreign terrorist fighters*, die van en naar de conflictgebieden in voornamelijk Syrië en Irak reizen. De cijfers die inzicht geven in het potentieel van *foreign fighters* zijn niet geruststellend. In de landen rond Europa (zie Figuur 2) en in de rest van de wereld (zie Figuur A in de bijlage) is er sprake van een constante stijging van het aantal aanslagen. Dit heeft implicaties voor Europa. De toename van terroristische activiteit in de landen rond Europa, vooral van de terreurorganisaties die zich zeer actief in de Midden-Oosten en Noord-Afrika regio manifesteren, heeft een aantrekkende werking op veel jongeren in Europa. Zij trachten zich als *foreign terrorist fighter* aan te sluiten, maar kunnen op een zeker moment ook besluiten terug te keren naar Europa met mogelijk plannen om daar aanslagen te plegen.

8 Europol, *op. cit.*

9 *Ibid.*

10 Van de 211 mislukte, vrijdeldde en geslaagde terroristische aanslagen worden er 17 toegeschreven aan jihadistisch gemotiveerd terrorisme, 13 aan links-extremistisch terrorisme, 9 aan recht-extremistische terrorisme, 65 aan separatistische terrorisme en 107 aan niet nader gespecificeerde organisaties (Europol, *op. cit.*).

Figuur 2 Aantal terroristische aanslagen in landen grenzend aan Europa¹¹

Hieraan sterk gerelateerd zijn de verwachte gevolgen van de strijd tegen Islamitische Staat (IS). Met name de oproep van IS aan hun aanhangers om niet per se naar het kalifaat te reizen maar zelfstandig aanslagen in het Westen te plegen, en de risico's die terugkeerders met zich meebrengen, zijn van grote invloed op het verhoogde risico op een aanslag.¹² Bovendien wordt aangenomen dat verliezen van IS en het mogelijk uit elkaar vallen van het kalifaat in eerste instantie een golf van terroristische daden met zich mee zal brengen in andere delen van de wereld (inclusief Europa).¹³ Historisch onderzoek wijst uit dat ook in het verleden militair succes tegen terreurorganisaties eerst meer aanslagen als gevolg had.¹⁴

11 START, *Global Terrorism Database, 2004-2015*.

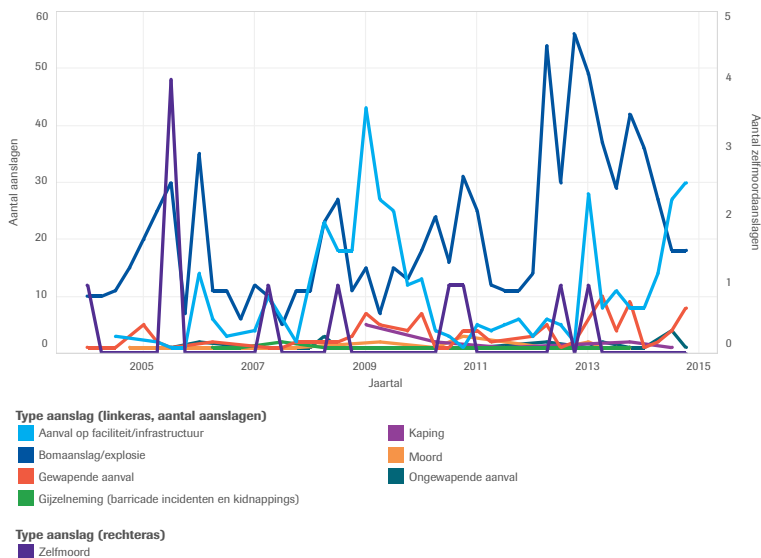
12 Zie voor aantallen terugkeerders: Ginkel, B. van, en Entenmann, E. (ed.) 2016. *The Foreign Fighter Phenomenon in the European Union: Profiles, Threats & Policies*, april, 49; en voor risicoduiding terugkeerders o.a.: Europol, *op. cit.*, 27. Van de planners en plegers van recente aanslagen in Europa waren verschillende personen eerder afgereisd naar terroristische trainingskampen. Zo had de oudste broer van de aanslag op Charlie Hebdo tijd doorgebracht in een trainingskamp in Yemen, en hadden ook enkele aanslagplegers van de 13 november aanslag in Parijs tijd doorgebracht in het IS strijdgebied. Andere aanslagplegers hadden eerder gepoogd om uit te reizen maar waren tegengehouden.

13 Europol, *op. cit.*, 6-7.

14 Denk hierbij aan de strijd in Tsjetsjenië, de druk op Hezbollah, de PKK, en FLN (National Liberation Front). Zie bijvoorbeeld Kurth Conin, A. 2006. 'How al-Qaida ends; The decline and demise of terrorist groups', *International Security*, 31(1), 30-31; Frisch, H. 2008. 'Strategic Change in Terrorist Movements: Lessons from Hamas', *Studies in Conflict and Terrorism*, 32(12), 1049-1065.

Een tweede element betreft een veelvormig dreigingsbeeld. Er is sprake van een verscheidenheid in doelwitkeuze (politie en militairen, en burgers) op publieke (uitgaans-)plaatsen en bij (sport-)evenementen of nationale vieringen (14 juli in Nice), met meer of minder symbolische waarde (in dit laatste geval met name bij rechtsextremistisch terrorisme gericht tegen AZC's en moskeeën). Ook is er grote verscheidenheid wat betreft *modus operandi* en het gebruik van wapens (explosieven, of zelfs dagelijkse gebruiksvoorwerpen). Daarnaast is er verschil in complexiteit in uitvoering en organisatie (eenmansactie of gecoördineerde operatie met simultane aanslagen op meerdere locaties door verschillende cellen uitgevoerd). Op basis van de gegevens van START van de afgelopen 10 jaar bestond reeds een grillig beeld wat betreft het soort aanslag en het gebruik van wapens (zie Figuur 3 en B).

Figuur 3 Type aanslagen in Europa¹⁵

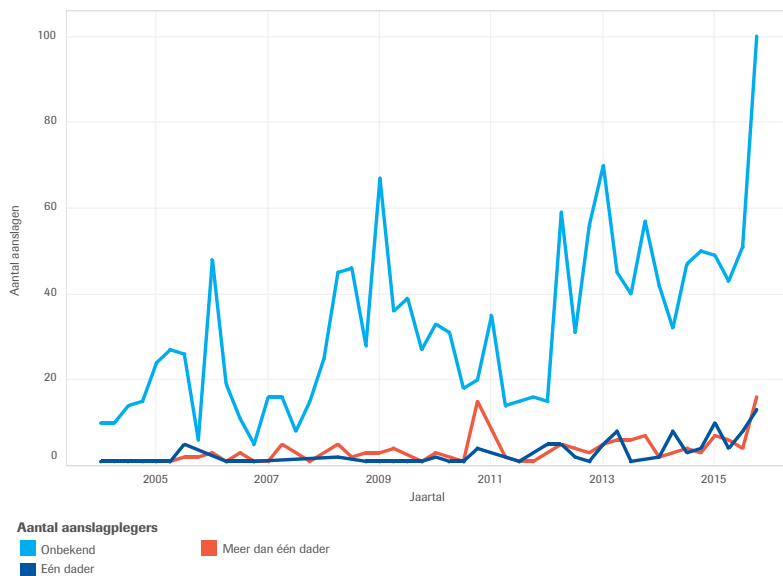
Een derde element betreft een licht stijgende lijn in de EU van aanslagen gepleegd door eenlingen ten opzichte van aanslagen gepleegd door (georganiseerde) groepen vanaf 2010 (zie Figuur 4). Dit is mogelijk toe te schrijven aan de door Al Qaida omarmde doctrine na de dood van Osama bin Laden in 2011.¹⁶ De oproep van IS in begin 2015 aan alle moslims in Europa om aanslagen te plegen tegen alle 'kruisvaarders', zal deze ontwikkeling zeker versterken. Daarbij komt dat de beschikbare data lijken te suggereren dat aanslagen gepleegd door eenlingen gemiddeld meer dodelijke

¹⁵ START, *Global Terrorism Database*, 2004-2015.

¹⁶ Europol, *op. cit.*, 26.

slachtoffers veroorzaken dan ander soort aanslagen (zie Figuur C). Er wordt tevens rekening gehouden met terroristische cellen van IS die binnen de EU opereren, en met een versneld radicaliseringsproces dat detectie moeilijker maakt.¹⁷ Ook het aantal aanslagen door eenlingen (*lone wolves*) is toegenomen. Al met al draagt deze toenemende grilligheid door de variëteit in doelwitkeuze, *modus operandi*, organisatiegraad en wapenkeuze bij aan een toename in de dreiging van terrorisme. De voorspelbaarheid van een geplande aanslag neemt af en het is daarom lastiger voor veiligheidsdiensten om ze te detecteren en te verstoren.

Figuur 4 Aantal daders van aanslagen in Europa¹⁸

Een vierde en laatste factor betreft een samenspel van maatschappelijke ontwikkelingen die in de literatuur betreffende radicalisering worden gezien als zogenoemde *push factoren* die een (zo niet de enige!) rol kunnen spelen in een proces van radicalisering, en tenminste tot een toename in horizontale spanningen kunnen leiden.¹⁹ Hierbij dient aangetekend te worden dat bij geen van deze factoren een direct causaal verband kan

17 *Id.*

18 START, *Global Terrorism Database*, 2004-2015.

19 Zie bijvoorbeeld: Feddes, A. R., et al. 2015. , 'Triggerfactoren in het Radicaliseringsproces', *Expertise-unit Sociale Stabiliteit*, Universiteit van Amsterdam, september; Ranstrop, M. 2016. 'The Root Causes of Violent Extremism', *RAN Issue Paper*, januari, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf.

worden aangetoond ten aanzien van radicalisering, maar dat deze enkel als indicator fungeren van kwetsbaarheid en ontvankelijkheid voor radicalisering of extremistische ideeën. We nemen hier enkele belangrijke factoren in ogenschouw om op basis van de trendanalyse een voorspelling van de toekomstige ontwikkeling te doen. Het gaat daarbij om factoren betreffende (percepties van) discriminatie en uitsluiting, welvaartsverdeling, armoede en werkloosheid, en percepties over immigratie. Bij deze laatste factor lijkt er in eerste instantie vooral een risico op toename van horizontale spanningen te bestaan bij toenemende negatieve percepties over immigratie, getuige de vele demonstraties en rellen naar aanleiding van het enorme aantal vluchtelingen dat zich recent in Europa meldde.

In een speciale *Eurobarometer* over discriminatie in de EU, wordt aangegeven dat 64% van de discriminatie plaatsvindt op basis van etnische achtergronden, en 50% op basis van religie.²⁰ Van de respondenten zegt 12% dat ze behoren tot een groep die het risico loopt gediscrimineerd te worden, waarvan 5% vanwege een religieuze achtergrond, en 4% vanwege een etnische achtergrond. Bijna de helft (46%) denkt dat discriminatie op de arbeidsmarkt plaatsvindt op basis van etnische achtergrond. Over het geheel genomen lijkt er echter geen sprake te zijn van toenemende discriminatie. In de periode 2004-2014 blijkt dat de grootste relevante vorm van discriminatie op basis van huidskleur, ras, of nationale of etnische achtergrond plaatsvindt. Waar er tot 2012 sprake leek te zijn van een lichte stijging, kan er na 2012 een iets sterkere daling worden gezien (zie Figuur D). In de periode 2004-2014 steeg discriminatie op basis van religie ook zeer geleidelijk (zie wederom Figuur D). Op grond van deze lange termijn trend is te verwachten dat discriminatie gebaseerd op huidskleur, ras, of nationale of etnische achtergrond zal stabiliseren of licht zal blijven dalen in de komende vijf jaar. De lange termijn trend van discriminatie op basis van religie wijst op een voortschrijdende stijging in de komende vijf jaar. Deze vorm van discriminatie kan een specifieke groep kwetsbaarder maken voor radicalisering.

Een andere *push factor* kan voortkomen uit (economische) ongelijkheid en armoede. Volgens de methodologie van Eurostat zijn er drie aspecten van belang bij het meten of mensen behoren tot de groep die het risico loopt in armoede te leven, en waarbij sprake is van sociale uitsluiting: monetaire armoede, ernstige materiële deprivatie, en een zeer lage arbeidsgraad.²¹ Ten aanzien van het eerste punt geeft de Gini score, die de inkomensverdeling tussen individuen en huishoudens binnen een economisch systeem weergeeft, over de periode 2003-2012 aan dat er een lichte beweging naar meer gelijkheid is. De data tonen bovendien dat deze inkomensongelijkheid veel kleiner is dan in de rest van de wereld (zie Figuur E).

20 Europese Commissie, *Special Eurobarometer 437 (Discrimination in the EU in 2015)*.

21 Eurostat, *Europe 2020 Indicators – poverty and social exclusion*, maart 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion.

Voor de tweede indicator, ernstige materiële deprivatie blijkt dat er nog grote verschillen bestaan tussen Europese lidstaten (2006-2015).²² Tegelijk is het grootste verschil dat tussen landen heeft bestaan over deze periode bijna gehalveerd. Sinds 2010 wordt het Europese gemiddelde gemeten, en daar blijkt echter uit dat er sprake is van een lichte stijging van dit probleem (zie Figuur F).

Voor de derde indicator – arbeidsparticipatie en werkloosheid – blijkt dat van 2004-2014 over de linie het niveau van werkloosheid hetzelfde is gebleven, waarbij uiteraard de economische crisis resulteert in een tijdelijke werkloosheidstijging. Wanneer de cijfers voor werkloosheid onder de jeugd (leeftijd 15 tot 29) worden geïsoleerd blijkt dat dezelfde trend gevolgd wordt als bij de algemene werkloosheid cijfers, maar dat over het geheel de arbeidsparticipatie van deze categorie een stuk lager is dan van de gehele arbeidsbevolking in de EU. In 2015 was het percentage werklozen van de gehele arbeidsbevolking 9,4%, terwijl dat voor de jeugd 20,4% was.²³

Bovengenoemde factoren leveren een algehele inschatting met betrekking tot armoede en sociale uitsluiting van een percentage van de bevolking. De trend van 2005-2014 toont dat er sprake was van een afname van de armoede en sociale uitsluiting tot 2009, waarna er weer sprake was van een stijging tot 2012. Met een lichte daling sinds 2012 is het niveau sinds 2005 wel enigszins lager geworden.²⁴ Voor zover dit aspect van invloed is op de risico's van radicalisering, zou op basis van deze trend dus een afname in het risico te verwachten zijn.

Echter, groepen die het grootste risico lopen op sociale uitsluiting of om in armoede te vervallen zijn vrouwen, jongeren (leeftijd tussen de 18 en 24), alleenstaande ouders, werklozen, laagopgeleiden, kinderen van ouders met een laag opleidingsniveau, mensen van het platteland, en immigranten van buiten de EU.²⁵ Jongeren zijn extra kwetsbaar: iets minder dan 30% van de groep die risico loopt in armoede en sociale uitsluiting te leven behoort tot de jongeren. Deze groep blijft dus achter bij de rest, wat een gevoel van marginalisatie kan versterken en daarmee een verhoogde kwetsbaarheid voor radicalisering kan betekenen, zeker gezien het feit dat de *foreign fighters* van vandaag met name in de leeftijdscategorie 18 tot 28 jaar vallen.²⁶

22 Er is sprake van deprivatie als aan tenminste 4 van 9 voorwaarden is voldaan. Deze voorwaarden betreffen dat iemand niet in staat is om i) huur te betalen of gas/elektra rekeningen, ii) het huis voldoende te verwarmen, iii) onverwachte uitgaven te kunnen opvangen, iv) om de dag vlees, vis of gelijkwaardige proteïnes in het voedingsdieet te verwerken, v) een week op vakantie te gaan, vi) een auto te bezitten, vii) een wasmachine te bezitten, viii) een kleuren TV te bezitten, en/of ix) een telefoon te bezitten. (*Id.*, 11).

23 Eurostat, *Material Deprivation, 2006-2015*, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

24 Eurostat, *op. cit.*

25 *Ibid.*

26 Ginkel, B. van, en Entenmann, E. (ed.), *op. cit.*, 51.

Tot slot, de laatste factor die bij kan dragen aan een toename van horizontale spanningen, en zelfs vormen van radicalisering, zijn de percepties ten aanzien van immigratie. Er is sinds 2006 een flinke stijging en sinds 2012 zelfs een sterke stijging in asielaanvragen. Ook de trendanalyse van illegale immigratie toont een sterke stijging sinds 2014. Er ontbreekt echter overtuigende informatie over hoe de recente trendbreuk ten aanzien van legale en illegale immigratie de percepties van de bevolking over immigranten beïnvloedt.²⁷ Voor de periode 2004-2014 blijkt er namelijk sprake te zijn van een lichte stijging van net onder het gemiddelde naar net boven het gemiddelde (zie Figuur G) en dus lijkt er een grotendeels positieve perceptie te bestaan (zie Figuur H). Deze cijfers weerspiegelen echter nog amper de percepties ten aanzien van de recente sterke stijging in zowel legale als illegale immigratie. Het is voorstelbaar dat deze laatste ontwikkeling tot een daling in de scores zullen leiden, maar het is op basis van bestaande data niet te voorspellen in hoeverre die daling snel herstelt zodra er weer sprake is van een (sterke) daling in zowel de legale als illegale migratie.

Impact en schokken

Wat betekenen deze trends en factoren voor de algehele dreigingsanalyse voor 2021? Bovengenoemde lange termijn trends met betrekking tot horizontale spanningen bieden weinig houvast voor voorspellingen voor de komende 5 jaar. Ten eerste omdat de ontwikkelingen over het algemeen weinig significant waren. Ten tweede omdat op basis van deze data de causale relatie onvoldoende kan worden aangeduid. Enkel ten aanzien van discriminatie op grond van religie en de kans op armoede en sociale uitsluiting bij jongeren is op basis van de trendanalyse een stijging te verwachten die tot een verhoogde kans op radicalisering kan leiden.

De ontwikkelingen op het terrein van terrorisme en (radicalisering tot) gewelddadig extremisme van de afgelopen twee jaar daarentegen, laten zien dat er een verandering heeft plaatsgevonden ten aanzien van het dreigingsbeeld in Europa. Waar over de jaren 2006-2014 er nog sprake was van een lineair stijgende lijn in het aantal aanslagen, laten de afgelopen twee jaar met name een plotselinge stijging zien in het aantal dodelijke slachtoffers en het aantal aanslagen gemotiveerd door jihadistisch extremisme. De lange termijn trends uit het verleden zouden voor het toekomstbeeld kunnen suggereren dat er sprake is van een tijdelijke piek die van korte duur zou zijn. Echter, de inschatting is dat hier eerder sprake is van een trendbreuk die een grote impact heeft op het dreigingsbeeld. De verwachting op basis van het (recente) verleden is dat deze versterkte stijging zich daarom zal voortzetten in de komende jaren.

27 Gemeten worden de mate waarin immigranten goed of slecht zijn voor de economie, een verrijking of ondermijning van de cultuur in het land zijn, en in algemene zin in hoeverre immigranten het land waar ze zich vestigen een betere woonomgeving maken.

De waarschijnlijkheid van (pogingen tot) terroristische aanslagen in meerdere Europese landen in de komende vijf jaar is zeer hoog en grenst aan zekerheid, waarbij gezien de trendanalyse te verwachten is dat zowel overheidsinstanties of overheidsdienaren als burgers als doelwit worden gekozen, en er veel gevarieerd wordt in de keuze van wapens. Daarbij komt dat de grote variëteit in *modus operandi* en organisatiegraad het dreigingsbeeld nog diffuser maakt, wat in het bijzonder een uitdaging is voor veiligheidsdiensten.

Er zijn altijd 'onverwachte' gebeurtenissen te bedenken die deze inschatting zouden kunnen veranderen. De *Clingendael Expert Survey* brengt deze zogenaamde schokken in kaart (zie Figuur I). Volgens de uitkomsten van deze *survey* wordt het uiteenvallen van de EU als het meest waarschijnlijke scenario geacht dat een trendbreuk zou kunnen bewerkstelligen ten aanzien van het dreigingsbeeld. De impact van deze schok wordt beoordeeld als groot tot zeer groot. Het risico dat IS er in slaagt om de veiligheidsrisico's zo uit te spelen dat de Westerse samenleving zich keert tegen moslims wordt als ongeveer even waarschijnlijk als onwaarschijnlijk geacht, maar de eventuele impact ervan als het slaagt wordt evengoed als groot geacht. Het risico dat er meerdere simultaan uitgevoerde terroristische aanslagen in EU hoofdsteden plaatsvinden wordt als even waarschijnlijk als onwaarschijnlijk geacht. De impact van een dergelijke aanval wordt echter als groot ingeschat. Tot slot wordt het risico dat Boko Haram zijn 'werkterrein' uitbreidt naar Europa als zeer waarschijnlijk geacht, waarbij de eventuele impact hiervan als klein noch groot wordt geschat. Al met al ondersteunen de uitkomsten van de *Clingendael Expert Survey* de eerdere analyse dat de kans op een aanslag zeer groot is en de impact daarvan aanzienlijk. Dit onderschrijft tevens de analyse dat er momenteel sprake is van een trendbreuk, waarbij de schokscenario's geen wezenlijke verandering zullen aanbrengen in de dreigingsanalyse.

Het internationale regime rondom terrorisme

Hieronder wordt de internationale samenwerking op het gebied van terrorisme en de wijze waarop het op ontwikkelingen reageert, bestudeerd. Een eerste observatie is dat op het gebied van spanningen tussen groepen er noch op internationaal noch op Europees niveau een afgestemd beleid geformuleerd is om de toename in horizontale spanningen tegen te gaan.²⁸ Tevens worden er geen separate risico inschattingen gemaakt. Dit sterkt de gedachten dat op dit punt de ontwikkelingen zeer fragmentarisch zullen zijn, en het risico bestaat dat de verschillende aspecten en hun onderling verband daarbij onvoldoende in het beleid zullen worden meegenomen. Daarom gaat deze analyse alleen over de vraag hoe het internationaal systeem omgaat met terrorisme, waarbij overigens wel aandacht is voor de *softe* kant van terrorismebestrijding en de onderliggende factoren van radicalisering. Eerst volgt een schets van belangrijke actoren, vervolgens trends op het gebied van norm- en regelontwikkeling en tenslotte de mate van naleving.

Actoren en instituties

Het internationale systeem dat zich bezighoudt met bestrijding van terrorisme kenmerkt zich door een veelheid aan actoren die op verschillende wijzen, op verschillende niveaus en met verschillende gradaties van samenwerking hun bijdrage leveren aan terrorismebestrijding en de preventie van radicalisering dat tot gewelddadig extremisme leidt. Dit terrein is al lang niet meer het exclusieve domein van soevereine staten die het als een interne kwestie beschouwen. De samenwerking tussen staten vindt gezien het grensoverschrijdend karakter plaats op bilateraal niveau en in multilateraal verband (universeel en regionaal). Voor Nederland zijn in dit verband met name de samenwerking op universeel niveau binnen de Verenigde Naties (VN) van belang, op regionaal niveau in EU- en OVSE-verband (Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa), en binnen het *Global Counter-Terrorism Forum*. Dit laatste forum is een samenwerkingsverband tussen Westerse en Arabische staten en functioneert vooral als aanjager van beleid. Het heeft niet een vaste structuur zoals bij andere internationale organisaties het geval is. Het is bovendien een terrein waar ook niet-staatelijke actoren meer en meer hun positie claimen, met het oog op het vormgeven van een multidisciplinaire en *multi-stakeholder* aanpak.

28 De SDG agenda zou een rol kunnen spelen. Ook in de G20 is er weinig aandacht voor het onderwerp.

Tegelijkertijd lijkt er een duidelijke taakverdeling te bestaan waar staten vooral een punitieve aanpak voorstaan en NGO's samen met staten vormgeven aan preventie. Staten en in mindere mate internationale organisaties richten zich vooral op het exclusieve terrein van de harde, repressieve en punitieve (soms zelfs militaire) aanpak. De VN is bijvoorbeeld zeer bepalend geweest in het opzetten van een regime tegen de financiering van terrorisme en in het op orde brengen van nationale strafwetgeving tegen terrorisme en aan terrorisme gerelateerde handelingen (zonder overigens 'terrorisme' als zodanig te definiëren).

Bij preventie (zowel harde als *softe*) spelen juist verschillende actoren een rol, en wordt de samenwerking tussen staten, internationale organisaties, NGO's en de private sector van steeds groter belang geacht voor een effectieve aanpak. Deze aanpak kreeg bovendien op internationaal niveau bijval door het unaniem aannemen van de *UN Global Counter Terrorism Strategy* van 2006, de resolutie van de VN Veiligheidsraad 1624 (2005 – gericht op het tegengaan van aanzetten tot terrorisme en preventie door middel van samenwerking met *civil society*), de conclusies van de Bogota *summit* in 2013, en de *White House summit* op het terrein van *Countering Violent Extremism* in 2015. Het belang van samenwerking geldt ook voor de aanpak van radicalisering via het internet. Maatschappelijke organisaties zijn daarbij beter in staat de doelgroep te bereiken met hun tegengeluid. De private sector dient bovendien een rol te spelen in het signaleren van gevaarlijk geachte *content* en het eventueel verwijderen daarvan. Bij het beleid van rehabilitatie en re-integratie van veroordeelde terroristen of terugkerende *foreign fighters* wordt het ook van belang geacht dat private personen, zoals familie en vrienden, en maatschappelijke organisaties een rol spelen in dit proces. In Europese landen en de landen rond Europa wordt door internationale organisaties geïnvesteerd in het verbeteren van de vertrouwensrelaties tussen statelijke en niet-statelijke actoren om preventiebeleid effectiever te maken. Dit blijkt onder meer uit de programma's van organisaties als de EU, de OVSE en de VN, en de budgetten die daarvoor vrij gemaakt worden.

Normen en regels

Wat betreft normen en regels (zie Tabel 2), zijn er aan de meer repressieve kant drie belangrijke ontwikkelingen. Ten eerste de definitie van terrorisme. Conform het internationaal aanvaarde legaliteitsbeginsel is het noodzakelijk dat het voorspelbaar is waarvoor iemand vervolgd kan worden. Het ontbreken van een definitie op internationaal niveau kan op zijn minst zeer opvallend genoemd worden, omdat dit ruimte geeft voor zeer uiteenlopende interpretaties. De definiëring vond echter wel op Europees niveau en verschillende andere regionale niveaus plaats. Op dit niveau is het eerder mogelijk tot politieke overeenstemming te komen, echter met uiteenlopende normstellingen als gevolg. Dit lijkt te duiden op een sterke ontwikkeling met betrekking tot normstelling, maar tegelijkertijd bestaat er nog onenigheid over de exacte regels, en op sommige vlakken wijken de uitkomsten tussen landen dan ook af. Echter, het

interessante is dat de verschillen met betrekking tot de exacte formulering van de regels geen hindernis lijkt te zijn in het verder vormgeven van een institutionele ontwikkeling. Een voorbeeld hiervan is het optuigen van instrumenten als de *Financial Action Task Force* of de *Counter-Terrorism Executive Directorate* (suborgaan van de Veiligheidsraad) die belast wordt met toezicht op naleving. Daarnaast zijn op het gebied van harmonisatie van wetgeving grote stappen gemaakt, en heeft de VN een grote rol gespeeld in het monitoren van implementatie en het bieden van technische ondersteuning.

Tabel 2 Belangrijkste normen en regels

Normen	Regels
Exceptionalisme wat betreft maatregelen tegen terrorisme.	Criminalisering van terrorisme en lidmaatschap van een terroristische organisatie in verdragen, Veiligheidsraad resoluties, EU regelgeving, nationale wetgeving.
Respect voor mensenrechten (recht op leven, vrijheidsrechten).	Criminalisering van de financiering van terrorisme, <i>Blacklisting</i> /sancties tegen regimes van individuen/groepen die betrokken zijn bij terrorisme.
Veroordeling van terrorisme in al zijn vormen.	EU <i>Counter Terrorism Strategy</i> .
Internationale solidariteit bij het bestrijden van terrorisme (internationaal terrorisme is een bedreiging voor internationale vrede en veiligheid).	Instrumenten als de <i>Financial Action Task Force</i> of de <i>Counter-Terrorism Executive Directorate</i> als toezicht op naleving.
	<i>VN Global Counter Terrorism Strategy</i> .

Bij preventie (zowel harde als *softe*) is er sprake van een ontwikkeling richting internationale normen ten aanzien van het belang van preventiewerk en aanpak van grondoorzaken van radicalisering. In deze sector gaat het niet zozeer om het stellen van regels, maar is wel sprake van meer samenwerking met multidisciplinaire statelijke en niet-statelijke actoren gesteund door de financiële fondsen die hiervoor ter beschikking worden gesteld. Naast de ontwikkeling van enkel een harde aanpak naar ook een meer preventieve aanpak in de terrorismebestrijding, lijkt er -ingegeven door de toenemende dreiging van de afgelopen jaren- sprake te zijn van een trend naar een nieuwe norm van zogenaamd exceptionalisme: het feit dat de omstandigheden zo buitengewoon zijn dat ze om exceptionele maatregelen vragen die niet altijd in lijn zijn met een proportionele afweging van bijvoorbeeld vrijheidsrechten. De roep om meer samenwerking tussen internationale veiligheidsdiensten, meer uitwisseling van gegevens, het opschorten van rechten van verdachten, het inboeten op privacy van burgers, of het afkondigen van de noodtoestand om meer bevoegdheden voor autoriteiten mogelijk te maken, worden allen immers consequent verantwoord met het oog op de exceptionele omstandigheden. Deze ontwikkeling naar in feite een ultieme vorm van institutionalisering legt tevens een strijd tussen basiswaarden van onze gemeenschap bloot, waarbij de normen van veiligheid en vrijheid om voorrang strijden. Bepaalde maatregelen, zoals recent het boerkini-verbod in Frankrijk, kunnen kritiek losmaken van mensenrechtenorganisaties en zelfs de VN.

Maar evengoed wordt bijvoorbeeld de VN en de Raad van Europa bekritiseerd door mensenrechtenorganisaties en experts vanwege de afwezigheid van of de gebrekkige definities van terrorisme of *foreign (terrorist) fighters*. De discussie omtrent het delen van data tussen staten en organisaties levert soms zelfs binnen organisaties grote controverses op. Het PNR-dossier (*Passenger Name Records*) en de onderhandelingen tussen de EU en de Verenigde Staten is daar een mooi voorbeeld van. Het Europees Parlement volgt dit dossier zeer kritisch en heeft ook al enige malen een streep door bereikte akkoorden gezet. Het blijkt dat hier sprake is van een onderstroom die de voortrollende golf van meer samenwerking op den duur zou kunnen ondermijnen, en wellicht ook een spaak in het wiel van de naleving van beleid door lidstaten als gevolg zou kunnen hebben.

Naleving

Aan de repressieve kant is er op specifieke thema's sprake van een intensivering van de samenwerking, of daar wordt althans naar gestreefd. Dit geldt bijvoorbeeld voor politiesamenwerking, samenwerking op het gebied van inlichtingenvergaring, het delen van inlichtingen, en grensbewaking. Nog lang niet alle landen zijn bereid zich hier in dezelfde mate aan te committeren. Dit is immers ook in hoge mate afhankelijk van onderling vertrouwen. Hierdoor ontstaat een groep van voorlopers. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de initiatieven die uit het *Global Counter-Terrorism Forum* voortkomen, die immers in de vorm van *good practices* of memoranda opgesteld worden en dus op zichzelf geen bindende werking hebben, maar wel gezien worden als aanjager van internationaal beleid. Samenwerking op dit terrein is dus in hoge mate statelijk van aard. Soms gedreven door individuele staten, soms gedreven door samenwerking met internationale of regionale organisaties, en soms door een kopgroep. Afhankelijk van de ambities en het onderling vertrouwen is er sprake van samenwerking op het terrein van normen en regels, en in enkele gevallen van een verdere institutionalisering.

Bij de preventieve (zowel harde als *softe*) aanpak geeft het geheel echter een wat versnipperd en diffuus beeld. In tegenstelling tot het beeld van de samenwerking en universele implementatie van de harde kant van terrorismebeleid, komt dit voor de implementatie op het terrein van preventie vooral door de veelheid aan actoren (zowel statelijk als niet-staatelijk), de nog veelal onbekendheid met de rol die een andere actor op het dossier kan spelen, het gebrek aan onderling vertrouwen, de ethische dilemma's die dergelijke vormen van samenwerking soms met zich meebrengen,²⁹ en het gebrek aan een duidelijk raamwerk.

29 Hierbij valt te denken aan de discussie rond het opheffen van de zwijgplicht ten gunste van de veiligheidssector van (medische) behandelaars ten opzichte van hun patiënten, bij zorgen rondom radicalisering.

Assenkruis en schokken

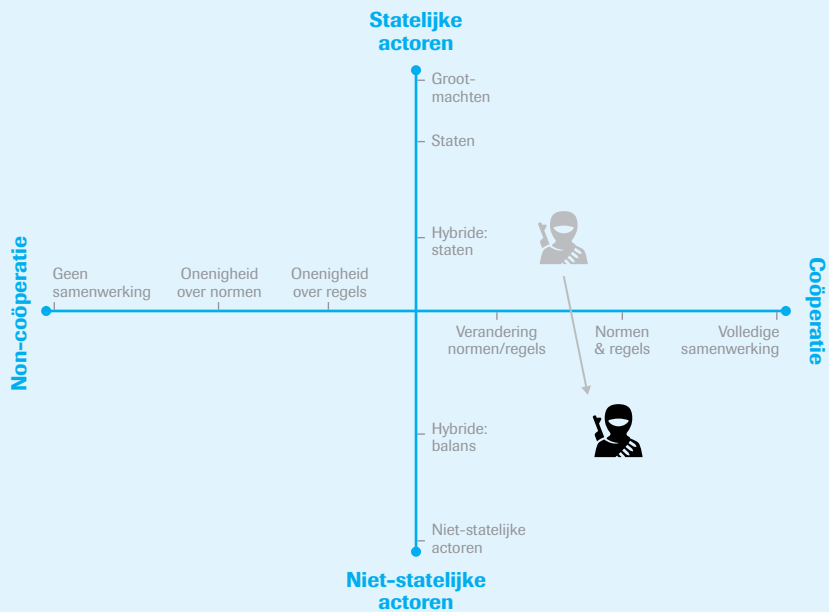
Al met al kenmerkt de periode van de afgelopen 10-15 jaar zich vooral door een verandering in focus van beleid van hard en onderdrukkend (*counter-terrorism*) naar meer allesomvattend (*countering violent extremism*) en preventief (*preventing violent extremism*). Deze verandering is mede gedreven door de kritiek op de harde, repressieve en militaire campagne die de boventoon voerde na de aanslagen op 11 september 2001. Bovendien werd duidelijk dat deze aanpak ook negatieve bijeffecten creëerde, waardoor de belangrijke normen van de rechtsstaat en respect voor mensenrechten een prominenter rol gingen spelen in de beleidsvorming. De ontwikkeling van met name de laatste twee jaar voorspellen, zoals hierboven aangegeven, echter wederom een ontwikkeling de andere kant op.

Gezien de ontwikkelingen ten aanzien van het dreigingsbeeld en de ontwikkelingen in het internationale systeem (zie Figuur 5), is te verwachten dat in 2021 samenwerking op zowel statelijk als niet-staatelijk niveau en onderling verder zal intensiveren en zich meer en meer richting consensus op terrein van normen en regels zal bewegen, en op enkele terreinen tot meer institutionalisering zal leiden.³⁰

Hoe zeker zijn we van deze inschatting van internationale samenwerking? Volgens de uitkomsten van de *Clingendael Expert Survey* scoort het uiteenvallen van de EU hoog qua waarschijnlijkheid en impact (zie Figuur J). Een dergelijke schok zal invloed hebben op de mate van samenwerking. Er zal eerder sprake zijn van andere soorten van samenwerking (wellicht meer incidenteel en opportunistisch) en zou tot meer kopgroepvorming kunnen leiden. De strategische schok van meerdere simultane terroristische aanslagen in EU hoofdsteden wordt als even waarschijnlijk als onwaarschijnlijk gescoord, waarbij de impact van een dergelijk incident overigens als bijna groot wordt aangemerkt. Mocht er een terroristische moordaanslag op een politiek leider van één van de grote mogendheden plaatsvinden dan wordt de impact daarvan op het institutionele bestel om terrorisme te bestrijden als gemiddeld tot groot geacht. De kans dat dit echter gebeurt, achten de experts (zeer) onwaarschijnlijk. Het effect van deze laatste twee schokken is, zoals ook het verleden heeft aangetoond, dat er snel stappen tot intensivering van de samenwerking en data-uitwisseling zal volgen. Met andere woorden, de verwachtingen met betrekking tot de ontwikkeling van het internationale systeem op het gebied van terrorisme-samenwerking zijn robuust voor mogelijke onverwachte schokken. Ze zullen de trend naar meer samenwerking eerder versterken dan verzwakken.

30 Bij deze algemene conclusie moet worden opgemerkt dat er in dit systeem veel verschillende deelreinen zijn. Op meeste terreinen is er wel meer nadruk op normen en regels, maar op sommige vlakken zijn deze nog in ontwikkeling (en op sommige vlakken is nog helemaal geen sprake over norm of regels.

Figuur 5 Het internationale regime: Terrorisme (2016 – 2021)

Conclusie

De vraag die immer relevant is, is of we voldoende zijn voorbereid op de dreigingen van morgen. Daartoe is van belang een inschatting te maken hoe de dreiging zich in de komende jaren zou kunnen ontwikkelen en hoe het internationale systeem deze dreiging tegelijkertijd het hoofd zal bieden. In deze bijdrage is met name naar de dreigingsontwikkeling van terrorisme gekeken en naar enkele factoren die van invloed zijn op toe- of afname van horizontale spanningen, die op hun beurt weer van belang zijn voor de weerbaarheid van de samenleving tegen radicalisering.

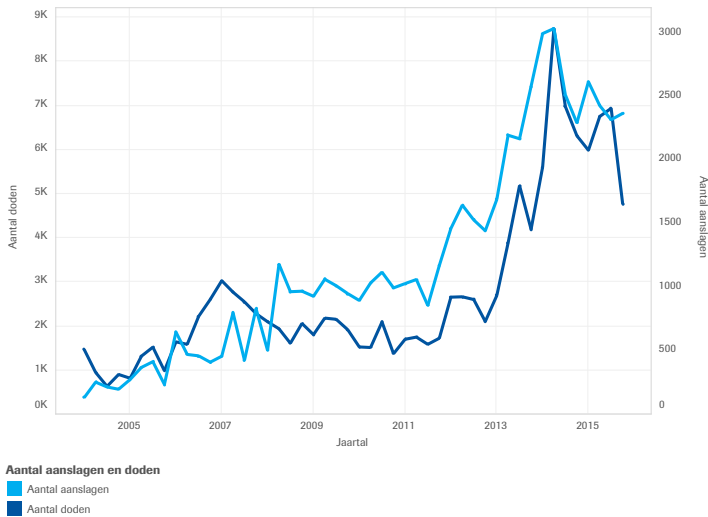
De trendanalyse van de afgelopen tien jaar zou een neerwaartse trend in de dreiging van terrorisme suggereren, ware het niet dat de afgelopen twee jaar eerder op een trendbreuk wijst. Deze toename in de dreiging van voornamelijk jihadistisch terrorisme is toe te schrijven aan met name de sterke stijging in het aantal *foreign fighters* en de dreiging die uitgaat van een toename in het aantal terugkeerders. Daarnaast lijkt er bovendien sprake te zijn van een recente toename in rechtsextremistisch terrorisme. De groeiende onvoorspelbaarheid van de dreiging door de grote variëteit in *modus operandi*, doelwitkeuze en organisatiegraad van de terroristen, draagt bovendien bij aan een waarschijnlijk scenario waarbij ook in 2021 sprake zal zijn van een onverminderd hoge dreiging.

De factoren die van invloed zijn op horizontale spanningen, en in enkele gevallen bij kunnen dragen aan verminderde weerbaarheid tegen radicalisering, bieden over het algemeen weinig houvast om betrouwbare voorspellingen te doen. De enige trends die waarneembaar zijn en een stijging laten zien, die tot meer horizontale spanningen en mogelijk zelfs radicalisering kunnen leiden, betreffen die ten aanzien van discriminatie op grond van religie en de kans op armoede en sociale uitsluiting bij jongeren. Dat wil nog niet zeggen dat andere factoren geen rol spelen, enkel dat de huidige gegevens onvoldoende duidelijk een trend laten zien of een causale relatie aantonen.

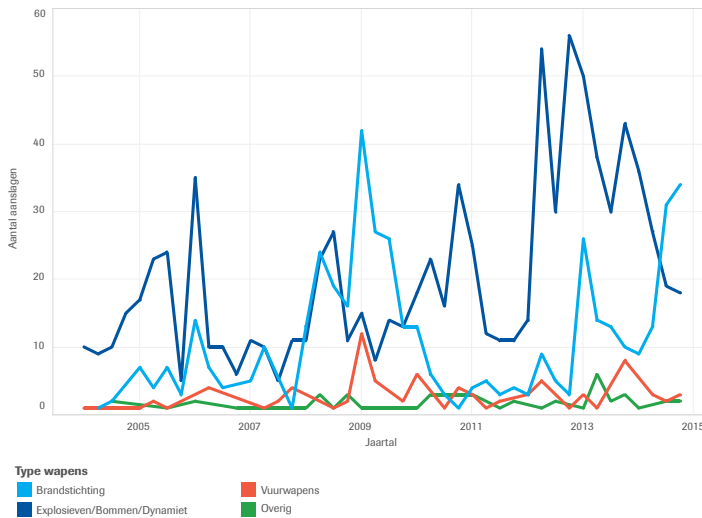
Tot slot, is het van belang in ogenschouw te nemen dat de ontwikkelingen in het internationale systeem eerder een trend naar meer samenwerking laten zien. Dat betekent niet dat er overeenstemming is over alle onderliggende normen en regels. Echter, ondanks gebrek aan duidelijke overeenstemming ten aanzien van regels of bijvoorbeeld definities, is er sprake van een trend naar meer institutionalisering op zowel statelijk als niet-staatelijk niveau. Deze ontwikkeling, die vooral gedreven wordt door de onverminderde perceptie van constante serieuze dreiging, zal een mitigerende werking hebben ten aanzien van het slagen van terroristische operaties.

Bijlage figuren

Figuur A Aantal terroristische aanslagen in de rest van de wereld¹

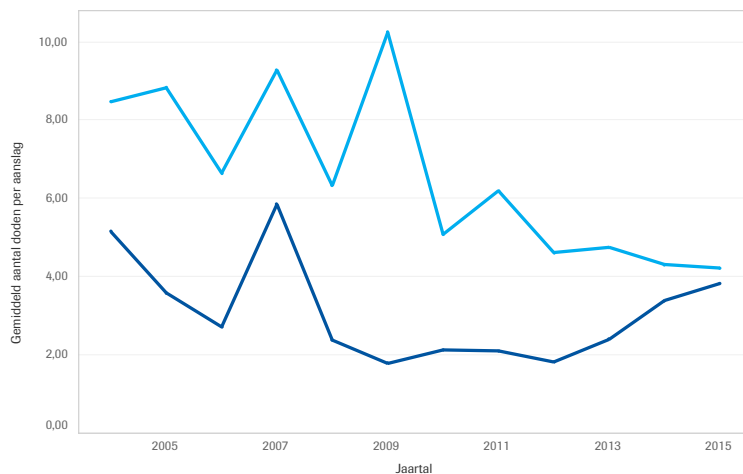
Figuur B Type wapens gebruikt bij aanslag in Europa²

1 START, *Global Terrorism Database, 2004-2015*, <http://www.start.umd.edu/gtd/>.

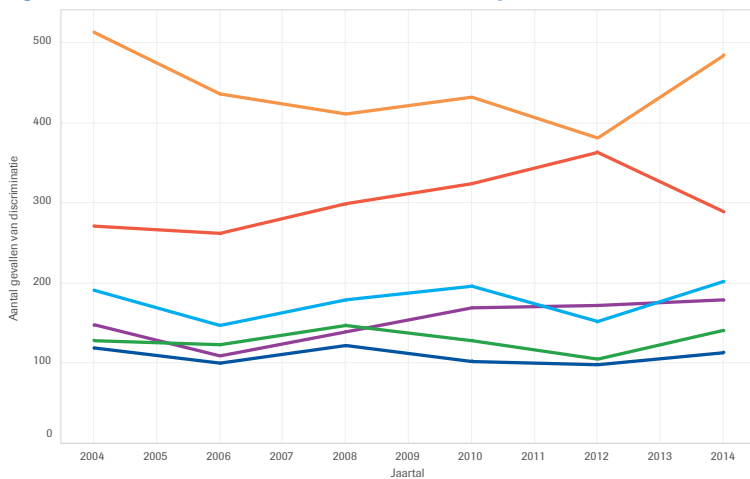
2 *Ibid.*

Figuur C Gemiddelde aantal doden per aanslag, lone wolves vs. meerdere daders³

Aantal daders
■ Eén dader
■ Meer dan één dader

Figuur D Discriminatie ondervonden door Europeanen⁴

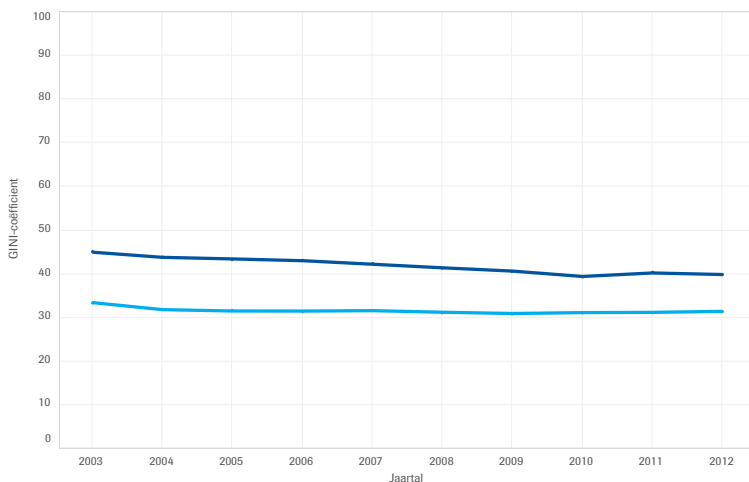

Type discriminatie
■ Gender/seksualiteit
■ Handicap
■ Huidskleur/ras/ethniciteit/nationaliteit
■ Leeftijd
■ Religie
■ Overig

³ *Ibid.*

⁴ European Social Survey (ESS), *Subjective Well-Being, Social Exclusion, Religion, National and Ethnic Identity*, 2004-2014, <http://www.europeansocialsurvey.org/data/themes.html?t=wellbeing>.

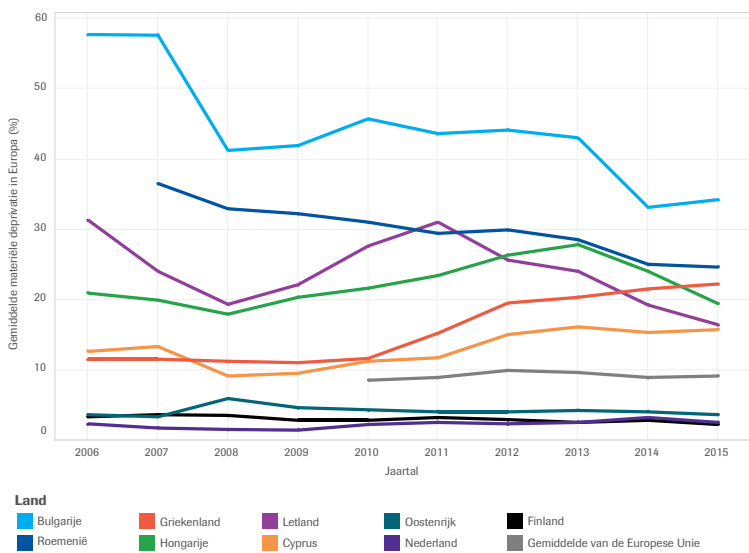
Figuur E Gini-coëfficiënt EU en de wereld⁵

De GINI-coëfficiënt meet de mate van inkomensongelijkheid. 0 = perfecte gelijkheid, 100 = complete ongelijkheid

Regio
■ EU ■ Overig

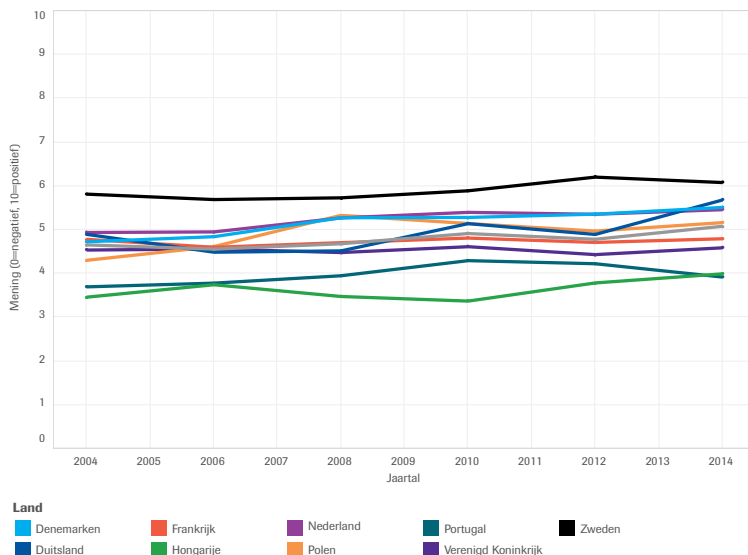
Figuur F Ernstige materiële deprivatie in Europa⁶

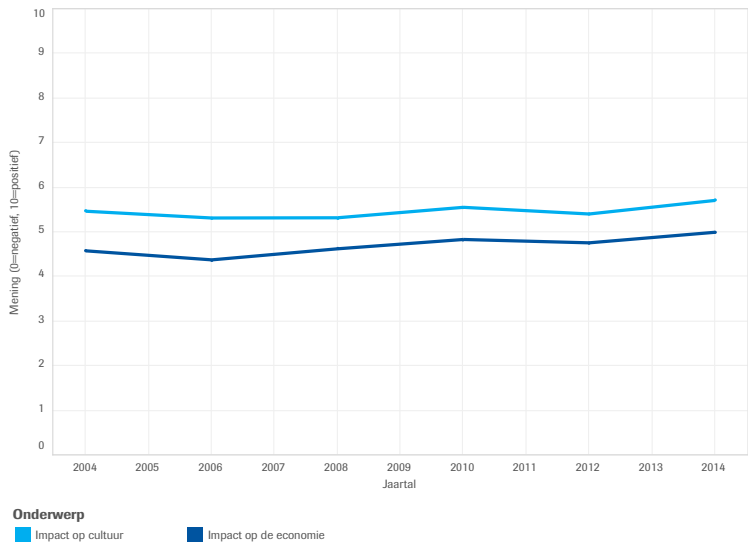
5 Wereldbank, *GINI Index*, 2003-2012, <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>.

6 Eurostat, *op. cit.*

Figuur G Mening over immigranten in Europa⁷

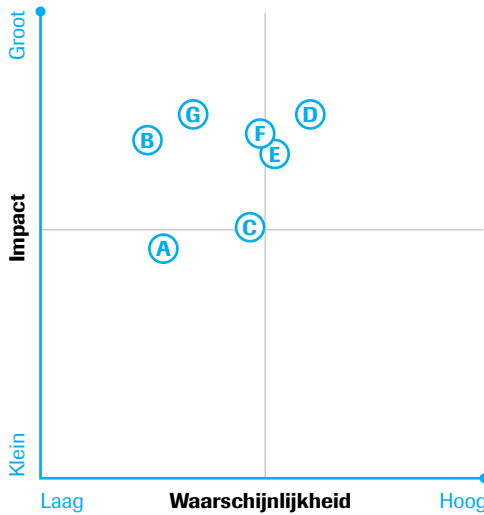
Figuur H Mening over impact van immigranten op cultuur en economie in Europa⁸

7 ESS, *Politics*, 2004-2014, <http://www.europeansocialsurvey.org/data/themes.html?t=politics>.

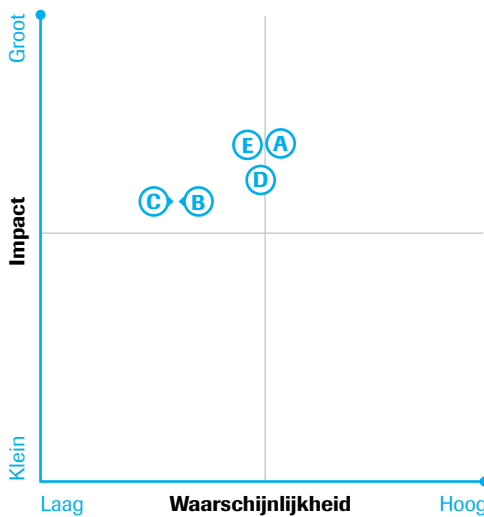
8 *Ibid.*

Figuur I Mogelijke schokken dreigingsbeeld terrorisme (N=15)

- A Boko Haram breidt uit naar Europa
- B Burgeroorlog of grootschalige maatschappelijke onrust in Frankrijk
- C De VS voeren een meer isolationistisch buitenlandbeleid, geven geen prioriteit meer aan Europa
- D Europese Unie valt uiteen
- E IS slaagt erin Westerse samenlevingen tegen Moslims op te zetten
- F Meerdere gelijktijdige terroristische aanslagen in EU hoofdsteden
- G Rusland valt één of meerdere Baltische staten aan

Figuur J Mogelijke systemschokken terrorisme (N=15)

- A Europese Unie valt uiteen
- B Gewapend conflict tussen China-VS over Taiwan en/of de Oost/Zuid-Chinese Zee
- C Islamitische terroristen doden de leider van een grote mogendheid
- D Meerdere gelijktijdige terroristische aanslagen in EU hoofdsteden
- E Wereldwijde financiële crisis